

สิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจของผู้เสียหายโดยทางอ้อม Right to Claim for Mental Damages of Indirect Victims

นิชาพรรณ ป่องขวาลา^{1*} และจักรพงษ์ ลิ้มสุวรรณ²
Nichapan Pongkhualao^{1*} and Jakrapong Limsuwan²
^{1,2}อาจารย์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

^{1,2}Lecturer from the Faculty of Law Rajabhat Maha sarakham University

*Corresponding Author Email: nichapan.po@rmu.ac.th

Received: 23 February 2024

Revised: 4 March 2024

Accepted: 7 March 2024

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอถึงกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เกี่ยวกับสิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจของผู้เสียหายโดยทางอ้อม โดยการนำเอากฎหมายลักษณะละเมิดมาใช้ในการศึกษา รวมถึงหลักการและแนวคิดเกี่ยวกับค่าเสียหายทางจิตใจ เปรียบเทียบกฎหมายต่างประเทศกับกฎหมายไทย รวมทั้งวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจของผู้เสียหายโดยทางอ้อม พบว่า กรณีทำให้เสียหายแก่ร่างกายหรืออนามัย ทำให้เสียเสรีภาพ หรือกรณีหญิงที่ต้องเสียหายเพราะผู้ใดทำผิดอาญาเป็นทาสีธรรมแก่ตน ผู้เสียหายมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินได้ แต่สิทธินั้นไม่อาจโอนกันได้และไม่ตกสืบไปถึงทายาท เว้นแต่สิทธินั้นได้รับสภาพกันไว้โดยสัญญาหรือได้เริ่มฟ้องคดีตามสิทธินั้นแล้ว ทายาทจึงเข้าเป็นคู่ความแทนที่ผู้ตายดำเนินคดีต่อไป ทั้งนี้ มีประเด็นปัญหาที่ต้องพิจารณาว่า กรณีผู้เสียหายถูกทำละเมิดถึงแก่ความตาย หากทายาทของผู้ตายได้รับอันตรายแก่จิตใจ เป็นความเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงิน ทายาทของผู้ตายจึงเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมจากการทำละเมิดนั้น แต่กฎหมายมิได้ให้สิทธิแก่ทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินในกรณีทำละเมิดเป็นเหตุให้เสียหายแก่ชีวิต ซึ่งไม่ครอบคลุมความเสียหายที่แท้จริงและไม่สอดคล้องกับหลักกฎหมายของต่างประเทศ เพื่อเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาลักษณะสิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจของผู้เสียหายโดยทางอ้อมให้เกิดความเป็นธรรมอย่างแท้จริงและเป็นประโยชน์ในทางวิชาการต่อไป

คำสำคัญ: ค่าเสียหายทางจิตใจ, ความเสียหายอันมิใช่ตัวเงิน, ผู้เสียหายโดยทางอ้อม

Abstract

This academic consists purposes to present civil and commercial law concerning right to claim for mental damages of indirect victims. By using tort laws in education. Including principles and concepts about mental damage. Comparison of foreign law and Thai law as well as analyze problems about right to claim for mental damages of indirect victims. It was found that in the case of causing damage to the body or health of a person or in the case of causing a person to be deprived of liberty or a woman who is injured by the commission of an immoral. The injured person may also claim mental damages compensation for other damage which is not pecuniary loss. This claim is not transferrable and does not devolve upon heirs unless its acknowledgement has been made by a contract or an action has been instituted in pursuance thereof, the heir can therefore become a litigant in place of the deceased and proceed with the litigation. There are issues that must be considered in the case where the victim has been violated and has died if the heir of the deceased has been mentally harmed it is psychological damage which is damage which is not pecuniary loss. The heirs of the

deceased are therefore indirectly injured by that violation the heirs of the deceased are therefore indirect victims by that violation. But the law does not give the heirs who are indirect victims the right to claim mental damages which is not pecuniary loss in cases of that cause damage to life which does not cover actual damages and is inconsistent with foreign legal principles to propose a solution to the problem of the right to claim compensation for the mental damages of victims indirectly to be truly fair and will be useful in academics in the future.

Keyword: Mental Damages, Damage Which is not Pecuniary, Indirect Victims

บทนำ

เมื่อมีการทำละเมิด (Torts) เกิดขึ้น ผู้ทำละเมิดจึงมีความรับผิดชอบเพื่อละเมิด (Liability for Torts) และต้องชดใช้ค่าสินไหมทดแทนเพื่อละเมิด (Compensation for Torts) (พินัย ณ นคร, 2564, น.194-201) กฎหมายลักษณะละเมิดของประเทศไทยจึงบัญญัติให้สิทธิแก่ผู้เสียหายในการเรียกค่าสินไหมทดแทนอันเกิดจากการถูกทำละเมิดให้เสียหายแก่ชีวิต ร่างกาย อนามัย เสรีภาพ ทรัพย์สิน หรือสิทธิอย่างหนึ่งอย่างใดไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 420 แต่บทบัญญัติดังกล่าวมิได้กำหนดให้ผู้เสียหายมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจ (mental damages) ไปด้วย จึงไม่อาจเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ ผู้เสียหายสามารถเรียกร้องค่าเสียหายทางจิตใจได้แต่เฉพาะความเสียหายทางจิตใจอันเป็นผลเนื่องมาจากความเสียหายต่อร่างกายหรืออนามัยของผู้เสียหาย เช่น ได้รับความเจ็บปวด ทุกข์ทรมาน หรือเสียโฉม เป็นต้น แต่ความเสียหายที่เป็นความวิตกกังวล ความโศกเศร้าเสียใจ ความวิบวาทโหม่นสัส ความอับอาย หรือความเสียหายทางจิตใจอย่างอื่น ผู้เสียหายไม่อาจเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ เพราะไม่มีกฎหมายบัญญัติให้เรียกร้องได้ การกำหนดค่าสินไหมทดแทนจึงไม่ครอบคลุมความเสียหายที่แท้จริง จนกระทั่งมีคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 4571/2556 วินิจฉัยว่า การที่จำเลยใช้อาวุธปืนข่มขู่โจทก์เป็นการทำให้โจทก์เสียหายแก่ร่างกายและอนามัยแล้ว เพราะเป็นการทำให้โจทก์ตกใจกลัวเป็นความเสียหายเกี่ยวกับความรู้สึกทางด้านจิตใจ ซึ่งเป็นความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 446 โจทก์มีสิทธิเรียกค่าสินไหมทดแทนในกรณีดังกล่าวนี้ได้ และคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 2936/2562 วินิจฉัยในทำนองเดียวกันว่า ความเสียหายที่เป็นอันตรายแก่จิตใจ เนื่องจากการกระทำของจำเลยทำให้ผู้ร้องเกิดความตกใจกลัวนั้น เป็นความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 446 ผู้ร้องมีสิทธิเรียกค่าสินไหมทดแทนในกรณีดังกล่าวได้ เห็นได้ว่า แม้ผู้เสียหายทั้งสองคดีนี้จะไม่ได้รับอันตรายแก่กายหรืออนามัยแต่อย่างใด แต่ศาลฎีกาก็ยังให้ความสำคัญคุ้มครองสิทธิของผู้เสียหายโดยให้การเยียวยาความเสียหายทางจิตใจที่กว้างมากขึ้น ซึ่งเป็นการใช้สิทธิเรียกร้องเอาค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงิน (Compensation for Other Damage Which is not Pecuniary) ตามที่บัญญัติไว้โดยเฉพาะในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 446 กรณีทำให้เสียหายแก่ร่างกายหรืออนามัย ทำให้เสียเสรีภาพหรือกรณีหญิงที่ต้องเสียหายเพราะผู้ใดทำผิดอาญาเป็นทาสีธรรมแก่ตน และกฎหมายยังกำหนดให้สิทธิเรียกร้องอันนี้เป็นสิทธิเฉพาะตัวของผู้เสียหาย ไม่อาจโอนกันได้และไม่ตกสืบไปถึงทายาท เว้นแต่สิทธินั้นได้รับสภาพกันไว้โดยสัญญา สิทธินั้นย่อมเปลี่ยนเป็นมรดกสัญญาจึงโอนและตกทอดแก่ทายาทได้ หรือผู้เสียหายได้เริ่มฟ้องคดีตามสิทธินั้นแล้วก่อนถึงแก่ความตาย ทายาทจึงเข้าเป็นคู่ความแทนที่ผู้ตายดำเนินคดีต่อไปได้ตามกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง (เดือนเด่น นาคสีหราช, 2565, น.206)

อย่างไรก็ตาม กรณีทำละเมิดเป็นเหตุให้เสียหายแก่ชีวิต ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มิได้มีบทบัญญัติให้สิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินไว้แต่อย่างใด เห็นว่า หากผู้เสียหายถูกทำละเมิดถึงแก่ความตายในทันทีย่อมสิ้นสภาพบุคคลจึงไม่อาจเกิดความเสียหายที่เป็นอันตรายแก่จิตใจของผู้ตายได้ จึงไม่อาจเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ แต่ยังมีประเด็นปัญหาที่ต้องพิจารณาต่อไปว่า กรณีผู้เสียหายถูกทำละเมิดถึงแก่ความตาย หากทายาทของผู้ตายได้รับอันตรายแก่จิตใจ

เป็นความเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงิน ทายาทของผู้ตายจึงเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมจากการทำละเมิดนั้น แต่กฎหมายลักษณะละเมิดของประเทศไทยมิได้ให้สิทธิแก่ทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินในกรณีทำละเมิดเป็นเหตุให้เสียหายแก่ชีวิตไว้แต่อย่างใด

บทความวิชาการนี้ จึงมุ่งศึกษาถึงกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เกี่ยวกับสิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจของผู้เสียหายโดยทางอ้อม โดยการนำเอากฎหมายลักษณะละเมิดมาใช้ในการศึกษา รวมถึงหลักการและแนวคิดเกี่ยวกับค่าเสียหายทางจิตใจ เปรียบเทียบกฎหมายต่างประเทศกับกฎหมายไทย รวมทั้งวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจของผู้เสียหายโดยทางอ้อม เพื่อเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าวอันจะเป็นประโยชน์ในทางวิชาการต่อไป

บทวิเคราะห์

จากการศึกษาประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เกี่ยวกับสิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจของผู้เสียหายจากการถูกทำละเมิด ผู้เขียนจึงได้นำเสนอผลการศึกษา และบทวิเคราะห์เกี่ยวกับสิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจของผู้เสียหายโดยทางอ้อม ดังนี้

1. ความหมายของความเสียหายทางจิตใจ

เมื่อมีการกระทำอันมิชอบเกิดขึ้น ผู้ได้รับความเสียหายจากการกระทำอันมิชอบนั้นย่อมอำนาจกระทำการในทำนองเดียวกันและเท่าเทียมกับที่ตนได้รับมาเพื่อเป็นการแก้แค้นทดแทนได้ ซึ่งตามกฎหมายตาลีโอ (Lex Talionis) เรียกว่า “ตาต่อตาฟันต่อฟัน” (ร. แลงการ์ด, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2553, น.90) แต่ผู้เสียหายอาจสละสิทธิไม่ทำการแก้แค้นทดแทนได้ โดยสามารถเรียกค่าทำขวัญหรือกระทำการใดตามแต่จะได้ออกกันได้ เมื่อรัฐเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง แนวคิดดังกล่าวจึงเปลี่ยนแปลงไป รัฐจึงกำหนดห้ามมิให้ผู้ถูกทำละเมิดแก้แค้นทดแทนกัน แต่กำหนดให้ผู้ทำละเมิดชดใช้ค่าสินไหมทดแทนให้แก่ผู้ถูกทำละเมิด ต่อมากฎหมายได้มีการพัฒนามากขึ้นโดยแบ่งแยกความรับผิดชอบออกเป็นสองประเภทคือ ความรับผิดทางอาญา เช่น การลงโทษทางอาญา และความรับผิดทางแพ่ง โดยการชดใช้ค่าสินไหมทดแทน ซึ่งผู้ถูกทำละเมิดจะได้รับค่าสินไหมทดแทนเท่ากับมูลค่าความเสียหายที่เกิดขึ้นจริงเท่านั้น (ประภาภรณ์ อินทร์มัน, 2563, น.12) โดยแบ่งค่าเสียหายทางแพ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ค่าสินไหมทดแทน (Compensatory Damage) เป็นค่าเสียหายที่เกิดขึ้นจริง ผู้ทำละเมิดต้องชดใช้ให้แก่ผู้เสียหายเพื่อเป็นการเยียวยาความเสียหายนั้นให้ผู้เสียหายกลับคืนสู่ฐานะเดิมก่อนมีการทำละเมิดให้ได้มากที่สุด โดยมีทั้งค่าเสียหายที่คำนวณเป็นเงินได้ และค่าเสียหายที่คำนวณเป็นเงินไม่ได้ และค่าเสียหายเชิงลงโทษ (Punitive Damage) เป็นค่าเสียหายซึ่งเกิดขึ้นเพิ่มเติมจากความเสียหายที่แท้จริง นอกเหนือจากค่าสินไหมทดแทนเพื่อป้องปรามการทำละเมิดที่มีพฤติการณ์รุนแรง (นิพัฏกุล อัครชิน, 2552, น.18) โดยประเทศไทยได้นำหลักการนี้มาใช้จนถึงมีการจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ซึ่งเป็นการนำเอาหลักกฎหมายลักษณะละเมิดของกลุ่มประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายลายลักษณ์อักษร (Civil Law) มาเป็นต้นแบบ เช่น กฎหมายลักษณะละเมิดของสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี (ร. แลงการ์ด, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2553, น.160)

สำหรับความเสียหายทางจิตใจนั้นอาจเรียกได้หลายรูปแบบ โดยเรียกค่าเสียหายเพื่อความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินว่าเป็นค่าเสียหายทางจิตใจ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นค่าเสียหายทางจิตใจในลักษณะของการบาดเจ็บทางจิตใจ (mental injury) ที่เกิดจากการกระทำละเมิด (นิพัฏกุล อัครชิน, 2552, น.21-23) ซึ่งการทำละเมิดบางกรณีอาจก่อให้เกิดความเสียหายทางจิตใจต่อผู้เสียหายโดยนิตินัยหรือผู้เสียหายโดยตรง หรืออาจก่อให้เกิดความเสียหายทางจิตใจต่อผู้เสียหายโดยทางอ้อมได้ กล่าวคือ บุคคลที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้เสียหายโดยนิตินัยหรือผู้เสียหายโดยตรงและบุคคลนั้นได้รับอันตรายแก่จิตใจจากการทำละเมิดนั้น เช่น ผู้เสียหายโดยตรงถูกทำละเมิดถึงแก่ความตาย และทายาทของผู้เสียหายโดยตรงได้รับอันตรายแก่จิตใจแม้ไม่ได้รับอันตรายแก่ร่างกายแต่อย่างใด จึงเป็นทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมจากการทำละเมิดนั้น จึงควรมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้

เช่นเดียวกัน โดยในปัจจุบันประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายจารีตประเพณี (Common Law) เช่น สหราชอาณาจักร และประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายลายลักษณ์อักษร (Civil Law) เช่น สหพันธสาธารณรัฐเยอรมนี ได้ยอมรับที่จะเยียวยาความเสียหายทางจิตใจในกรณีเช่นนี้ภายใต้เงื่อนไขและหลักเกณฑ์ที่กำหนด (พรทิพย์ สุทธิอรธรศิลป์, 2557, น.8) ซึ่งผู้เขียนจะได้วิเคราะห์ประเด็นนี้ในลำดับต่อไป

2. สิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจตามกฎหมายลักษณะละเมิดของต่างประเทศกับประเทศไทย

จากการศึกษากฎหมายลักษณะละเมิดเกี่ยวกับสิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจของผู้เสียหายโดยทางอ้อมของสหราชอาณาจักร ซึ่งเป็นประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายจารีตประเพณี (Common Law) พบว่า เดิมกฎหมายมิได้ให้สิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจที่ไม่ได้รับความเสียหายทางร่างกายด้วย เนื่องจากความเสียหายทางจิตใจโดยไม่เกิดความเสียหายทางร่างกายเป็นความเสียหายที่ไกลเกินไป ต่อมาศาลได้พัฒนาหลักกฎหมายโดยยอมรับชดใช้ค่าเสียหายทางจิตใจกรณีไม่มีความเสียหายทางร่างกายเกิดขึ้นด้วย โดยต้องเป็นความเสียหายที่เป็นการเจ็บป่วยทางจิตใจอย่างแท้จริง เรียกความเสียหายประเภทนี้ว่า Psychiatric illness หรือ Psychiatric injury ดังที่ปรากฏในคำพิพากษาคดี *McLoughlin v. O' Brian* วินิจฉัยว่า โจทก์เห็นลูกคนหนึ่งตาย ส่วนสามีและลูกอีกคนบาดเจ็บสาหัส โจทก์ตกใจมากจนเจ็บป่วยอย่างรุนแรง มีอาการซึมเศร้าและมีพฤติกรรมที่เปลี่ยนไป แม้โจทก์จะมีได้ถูกจำเลยกระทำละเมิดโดยตรงก็ตาม ศาลจึงพิพากษาให้จำเลยชดใช้ค่าเสียหายทางจิตใจแก่โจทก์ แม้สหราชอาณาจักรจะยอมรับให้ชดใช้ค่าเสียหายทางจิตใจ แต่ได้นำหลักเกณฑ์ที่เรียกว่า Control Mechanisms ซึ่งปรากฏในคดี *McLoughlin v. O' Brian* มาใช้ในการพิจารณาบุคคลที่ได้รับความเสียหายทางจิตใจว่าเป็นผู้เสียหายโดยตรง (Primary Victim) หรือผู้เสียหายโดยทางอ้อม (Indirect Victim) หรือผู้เห็นเหตุการณ์ (Bystander) พิจารณาความใกล้ชิดของผู้เสียหายกับเหตุละเมิด และพิจารณาความเสียหายที่เกิดขึ้นว่ามีเหตุผลในทางกฎหมายหรือไม่ โดยศาลจะใช้ดุลพินิจในการกำหนดจำนวนค่าเสียหายทางจิตใจให้พึงใช้เพียงใดตามควรแก่เหตุการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิดนั้น (พรทิพย์ สุทธิอรธรศิลป์, 2557, น.15-18)

สำหรับประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายลายลักษณ์อักษร (Civil Law) โดยศึกษากฎหมายลักษณะละเมิดของสหพันธสาธารณรัฐเยอรมนี ซึ่งเป็นประเทศต้นแบบกฎหมายลักษณะละเมิดของประเทศไทย ได้มีการบัญญัติเกี่ยวกับความรับผิดเพื่อละเมิดไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 823 วรรคหนึ่งว่า ผู้ใดจงใจหรือประมาทเลินเล่อกระทำต่อบุคคลอื่นโดยผิดกฎหมายให้เขาเสียหายแก่ชีวิตก็ดี ร่างกายก็ดี สุขภาพอนามัยก็ดี เสรีภาพก็ดี ทรัพย์สินหรือสิทธิอย่างหนึ่งอย่างใดก็ดี จำต้องชดใช้ค่าสินไหมทดแทนแก่บุคคลอื่นนั้นในความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการกระทำนั้น จากบทบัญญัติดังกล่าวศาลสหพันธสาธารณรัฐเยอรมนีตีความว่าความเสียหายทางจิตใจเป็นความเสียหายต่อสุขภาพหรืออนามัย โดยศาลจะยอมรับให้ชดใช้ค่าเสียหายทางจิตใจที่เกิดจากการป่วยเจ็บทางจิตใจซึ่งได้รับการวินิจฉัยโดยแพทย์ และมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาบุคคลที่ได้รับความเสียหายทางจิตใจว่าเป็นผู้เสียหายโดยตรง (Primary Victim) หรือผู้เสียหายโดยทางอ้อม (Indirect Victim) ซึ่งเป็นผู้รับรู้หรือเห็นเหตุการณ์ละเมิดและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้เสียหายโดยตรงที่ถูกทำละเมิดให้เสียหายแก่ชีวิต ร่างกาย หรือจิตใจ ดังคำพิพากษาคดีปี ค.ศ. 1971 วินิจฉัยว่า จำเลยขับรถชนสามีโจทก์เสียชีวิต โจทก์ตกใจมากจนเจ็บป่วยทางจิตใจ โจทก์มีหลักฐานทางการแพทย์มาแสดงต่อศาลว่าตนตกใจจนได้รับการบำบัดเจ็บทางจิตใจอย่างรุนแรง ไม่ใช่เพียงความรู้สึกทั่วไป ศาลจึงพิพากษาให้จำเลยชดใช้ค่าเสียหายทางจิตใจแก่โจทก์ (พรทิพย์ สุทธิอรธรศิลป์, 2557, น.18-19) เห็นได้ว่า แม้โจทก์ไม่ใช่ผู้เสียหายโดยตรง แต่ศาลก็พิพากษาให้จำเลยชดใช้ค่าเสียหายทางจิตใจแก่โจทก์ซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมที่มีความสัมพันธ์กับผู้เสียหายโดยตรงได้

สำหรับกฎหมายลักษณะละเมิดของประเทศไทย ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 420 กำหนดให้ผู้ทำละเมิดใช้ค่าสินไหมทดแทนกรณีทำให้เสียหายแก่ชีวิต ร่างกาย อนามัย เสรีภาพ ทรัพย์สินหรือสิทธิอย่างหนึ่งอย่างใด โดยใช้ถ้อยคำกว้าง ๆ แต่บทบัญญัติดังกล่าวมิได้กำหนดให้ผู้เสียหายมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจ (Mental Damages) ไปด้วย จึงไม่อาจเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ ผู้เสียหายสามารถเรียกร้องค่าเสียหายทางจิตใจได้แต่เฉพาะความเสียหายทางจิตใจอันเป็นผลเนื่องมาจากความ

เสียหายต่อร่างกายหรืออนามัยของผู้เสียหาย เช่น ได้รับความเจ็บปวด ทุกข์ทรมาน หรือเสียโฉม เป็นต้น แต่ความเสียหายที่เป็นความวิตกกังวล ความโศกเศร้าเสียใจ ความวิบโกลาหล ความอับอาย หรือความเสียหายทางจิตใจอย่างอื่น ผู้เสียหายไม่อาจเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ เพราะไม่มีกฎหมายบัญญัติให้เรียกร้องได้ การกำหนดค่าสินไหมทดแทนจึงไม่ครอบคลุมความเสียหายที่แท้จริง จนกระทั่งมีคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 4571/2556 วินิจฉัยว่า การที่จำเลยใช้อาวุธปืนข่มขู่โจทก์เป็นการทำให้โจทก์เสียหายแก่ร่างกายและอนามัยแล้ว เพราะเป็นการทำให้โจทก์ตกใจกลัวเป็นความเสียหายเกี่ยวกับความรู้สึกทางด้านจิตใจ ซึ่งเป็นความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 446 โจทก์มีสิทธิเรียกค่าสินไหมทดแทนในกรณีดังกล่าวนี้ได้ และคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 2936/2562 วินิจฉัยในทำนองเดียวกันว่า ความเสียหายที่เป็นอันตรายแก่จิตใจ เนื่องจากการกระทำของจำเลยทำให้ผู้ร้องเกิดความตกใจกลัวนั้น เป็นความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 446 ผู้ร้องมีสิทธิเรียกค่าสินไหมทดแทนในกรณีดังกล่าวได้ เห็นได้ว่า แม้ผู้เสียหายทั้งสองคดีนี้จะไม่ได้รับอันตรายแก่กายหรืออนามัยแต่อย่างใด แต่ศาลฎีกาก็ยังให้ความคุ้มครองสิทธิของผู้เสียหายโดยให้การเยียวยาความเสียหายทางจิตใจที่กว้างมากขึ้น ซึ่งเป็นการใช้สิทธิเรียกร้องเอาค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงิน (Compensation for other Damage which is not Pecuniary) ตามที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 446 กรณีทำให้เสียหายแก่ร่างกายหรืออนามัย ทำให้เสียเสรีภาพ หรือกรณีหญิงที่ต้องเสียหายเพราะผู้ใดทำผิดอาญาเป็นทุลากรรมแก่ตน และกฎหมายยังกำหนดให้สิทธิเรียกร้องอันนี้เป็นสิทธิเฉพาะตัวของผู้เสียหาย ไม่อาจโอนกันได้และไม่ตกสืบไปถึงทายาท เว้นแต่สิทธินั้นได้รับสภาพกันไว้โดยสัญญา สิทธินั้นย่อมเปลี่ยนแปลงเป็นมรดกสัญญาจึงโอนและตกทอดแก่ทายาทได้ หรือผู้เสียหายได้เริ่มฟ้องคดีตามสิทธินั้นแล้วก่อนถึงแก่ความตาย ทายาทจึงเข้าเป็นคู่ความแทนที่ผู้ตายดำเนินคดีต่อไปได้ตามกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง (เดือนเด่น นาคสีหราช, 2565, น.206)

จากการศึกษากฎหมายลักษณะละเมิดของต่างประเทศทั้งในประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายจารีตประเพณี (Common Law) และประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายลายลักษณ์อักษร (Civil Law) เห็นได้ว่า มีการกำหนดให้ผู้เสียหายมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้กว้างมากขึ้น และยังให้สิทธิแก่ผู้เสียหายโดยทางอ้อมเรียกค่าเสียหายทางจิตใจกรณีผู้เสียหายโดยตรงถูกทำละเมิดถึงแก่ความตายได้ ส่วนกฎหมายลักษณะละเมิดของประเทศไทยปัจจุบันศาลฎีกาได้ยอมรับเยียวยาความเสียหายทางจิตใจที่ไม่มีความเสียหายทางร่างกายประกอบด้วยในกรณีทำให้ผู้เสียหายตกใจกลัวซึ่งเป็นอันตรายแก่จิตใจของผู้เสียหายโดยตรงที่สามารถเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ แต่ยังไม่มียกเว้นให้ผู้เสียหายโดยทางอ้อมเรียกค่าเสียหายทางจิตใจในกรณีผู้เสียหายโดยตรงถูกทำละเมิดถึงแก่ความตายได้ ซึ่งผู้เขียนจะได้อธิบายประเด็นนี้ในลำดับต่อไป

3. ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจ

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 446 กำหนดให้สิทธิแก่ผู้เสียหายเรียกค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินได้ในกรณีทำให้เสียหายแก่ร่างกายหรืออนามัย ทำให้เสียเสรีภาพ หรือกรณีหญิงที่ต้องเสียหายเพราะผู้ใดทำผิดอาญาเป็นทุลากรรมแก่ตน และกฎหมายยังกำหนดให้สิทธิเรียกร้องอันนี้เป็นสิทธิเฉพาะตัวของผู้เสียหาย ไม่อาจโอนกันได้และไม่ตกสืบไปถึงทายาท เว้นแต่สิทธินั้นได้รับสภาพกันไว้โดยสัญญา สิทธินั้นย่อมเปลี่ยนแปลงเป็นมรดกสัญญาจึงโอนและตกทอดแก่ทายาทได้ หรือผู้เสียหายได้เริ่มฟ้องคดีตามสิทธินั้นแล้วก่อนถึงแก่ความตาย ทายาทจึงเข้าเป็นคู่ความแทนที่ผู้ตายดำเนินคดีต่อไปได้ตามกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง

อย่างไรก็ตาม กรณีทำละเมิดเป็นเหตุให้เสียหายแก่ชีวิต ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 446 มิได้บัญญัติให้สิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินไว้ด้วย เห็นว่า หากผู้เสียหายถูกทำละเมิดถึงแก่ความตายในทันที ย่อมสิ้นสภาพบุคคลจึงไม่อาจเกิดความเสียหายที่เป็นอันตรายแก่จิตใจของผู้ตายได้ จึงไม่อาจเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ แต่ยังมีประเด็นปัญหาที่ต้องพิจารณาต่อไปว่า กรณีผู้เสียหายถูกทำละเมิดถึงแก่ความตาย หากทายาทของผู้เสียหายได้รับอันตรายแก่จิตใจ

เป็นความเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงิน ทายาทของผู้ตายจึงเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมจากการทำละเมิดนั้น แต่กฎหมายลักษณะละเมิดของประเทศไทยมิได้ให้สิทธิแก่ทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินในกรณีทำละเมิดเป็นเหตุให้เสียหายแก่ชีวิตไว้แต่อย่างใด

เมื่อพิจารณาค่าสินไหมทดแทนเพื่อละเมิดตามบททั่วไปที่บัญญัติไว้ในมาตรา 438 กำหนดให้ค่าสินไหมทดแทนนั้น รวมทั้งค่าเสียหายอันจะพึงบังคับให้ใช้เพื่อความเสียหายอย่างใด ๆ อันได้ก่อขึ้นนั้นด้วย กล่าวคือ ค่าที่ทำให้เสียหายแก่ชีวิต ร่างกาย ออานามัย เสรีภาพ ทรัพย์สิน หรือสิทธิอย่างอื่น ดังนั้น ความเสียหายทางจิตใจจึงเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินจึงเป็นความเสียหายอย่างใด ๆ ที่ผู้เสียหายสามารถเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ตามมาตรา 438 ความเสียหายเช่นว่านี้กฎหมายให้ศาลมีอำนาจกำหนดได้ตามพฤติการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิด เพราะค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินย่อมจะนำสืบคิดเป็นจำนวนเงินเท่าใดไม่ได้อยู่ในตัว เมื่อผู้เสียหายโดยนิตินัยหรือผู้เสียหายโดยตรงมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ ทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมในกรณีผู้เสียหายโดยตรงถูกทำละเมิดถึงแก่ความตายและผู้เสียหายโดยทางอ้อมนั้นได้รับอันตรายแก่จิตใจจึงควรที่จะมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้เช่นเดียวกัน แต่เมื่อไม่มีบทบัญญัติกฎหมายให้สิทธิรับรองไว้จึงไม่อาจเรียกร้องเอาได้

ข้อค้นพบเชิงวิชาการ หรือองค์ความรู้ใหม่เชิงวิชาการ

กรณีผู้เสียหายถูกทำละเมิดถึงแก่ความตาย หากทายาทของผู้ตายได้รับอันตรายแก่จิตใจ เป็นความเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงิน ทายาทของผู้ตายจึงเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมจากการทำละเมิดนั้น แต่กฎหมายลักษณะละเมิดของประเทศไทยมิได้ให้สิทธิแก่ทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินในกรณีทำละเมิดเป็นเหตุให้เสียหายแก่ชีวิตไว้แต่อย่างใด

เมื่อพิจารณาค่าสินไหมทดแทนเพื่อละเมิดตามบททั่วไปที่บัญญัติไว้ในมาตรา 438 วรรคสอง กำหนดให้ค่าสินไหมทดแทนนั้น รวมทั้งค่าเสียหายอันจะพึงบังคับให้ใช้เพื่อความเสียหายอย่างใด ๆ อันได้ก่อขึ้นนั้นด้วย ดังนั้น ความเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินจึงเป็นความเสียหายอย่างใด ๆ ที่ผู้เสียหายสามารถเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ และความเสียหายเช่นว่านี้กฎหมายให้ศาลมีอำนาจกำหนดได้ตามพฤติการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิด ตามมาตรา 438 วรรคหนึ่ง เพราะค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินย่อมจะนำสืบคิดเป็นจำนวนเงินเท่าใดไม่ได้อยู่ในตัว เมื่อผู้เสียหายโดยนิตินัยหรือผู้เสียหายโดยตรงมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ ทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมในกรณีผู้เสียหายโดยตรงถูกทำละเมิดถึงแก่ความตายและผู้เสียหายโดยทางอ้อมนั้นได้รับอันตรายแก่จิตใจจึงควรที่จะมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้เช่นเดียวกัน แต่เมื่อไม่มีบทบัญญัติกฎหมายให้สิทธิรับรองไว้จึงไม่อาจเรียกร้องเอาได้

ดังนั้น ผู้เขียนเห็นว่า จึงเป็นการที่จะนำบทบัญญัติมาตรา 438 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ซึ่งเป็นบททั่วไปมาบังคับใช้แก่การเยียวยาค่าเสียหายทางจิตใจในกรณีที่ผู้ถูกทำละเมิดถึงแก่ความตาย และให้สิทธิแก่ทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ เพื่อให้การเรียกค่าสินไหมทดแทนครอบคลุมค่าเสียหายที่แท้จริงและเป็นการพัฒนากฎหมายลักษณะละเมิดของประเทศไทย โดยการแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 438 เพิ่มความในวรรคสาม ดังนี้

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 438 บัญญัติว่า ค่าสินไหมทดแทนจะพึงใช้โดยสถานใดเพียงใดนั้น ให้ศาลวินิจฉัยตามควรแก่พฤติการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิด

อนึ่ง ค่าสินไหมทดแทนนั้น ได้แก่การคืนทรัพย์สินอันผู้เสียหายต้องเสียไปเพราะละเมิด หรือใช้ราคาทรัพย์สินนั้น รวมทั้งค่าเสียหายอันจะพึงบังคับให้ใช้เพื่อความเสียหายอย่างใด ๆ อันได้ก่อขึ้นนั้นด้วย

ทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยอ้อมมีสิทธิเรียกค่าสินไหมทดแทนตามความในวรรคสอง เฉพาะแต่ในกรณีผู้เสียหายถูกทำละเมิดถึงแก่ชีวิต

ทั้งนี้ เพื่อให้การพิจารณากำหนดค่าสินไหมทดแทนเพื่อละเมิดที่กฎหมายให้ศาลมีอำนาจกำหนดได้ตามพฤติการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิด ตามมาตรา 438 วรรคหนึ่ง สอดคล้องกับหลักกฎหมายลักษณะละเมิดของสหราชอาณาจักรและสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี ควรมีการกำหนดหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนโดยนำหลักเกณฑ์การพิจารณาบุคคลที่ได้รับความเสียหายทางจิตใจว่าเป็นผู้เสียหายโดยตรงจากการถูกทำละเมิดแก่ชีวิต (primary victim) หรือผู้เสียหายโดยทางอ้อม (indirect victim) หรือผู้เห็นเหตุการณ์ (bystander) ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดของผู้เสียหายกับเหตุละเมิด และพิจารณาความเสียหายที่เกิดขึ้นว่ามีเหตุผลในทางกฎหมายหรือไม่ โดยศาลจะใช้ดุลพินิจในการกำหนดจำนวนค่าเสียหายทางจิตใจให้พึงใช้เพียงใดตามควรแก่พฤติการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิดนั้น

จากข้อค้นพบเชิงวิชาการข้างต้น เกิดเป็นองค์ความรู้เชิงวิชาการ ได้ทราบถึงสภาพปัญหาการทำละเมิดที่เป็นความเสียหายต่อจิตใจ และแนวทางการแก้ไขกฎหมายเพื่อคุ้มครองผู้ถูกทำละเมิดโดยทางอ้อม

บทสรุป

จากการศึกษาและข้อพิจารณาข้างต้น อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า กฎหมายลักษณะละเมิดของประเทศไทยเกี่ยวกับสิทธิในการเรียกค่าเสียหายทางจิตใจ ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 446 กำหนดให้สิทธิแก่ผู้เสียหายเรียกค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินได้ในกรณีทำให้เสียหายแก่ร่างกายหรืออนามัย ทำให้เสียเสรีภาพ หรือกรณีหญิงที่ต้องเสียหายเพราะผู้ใดทำผิดอาญาเป็นทาสีกรรมแก่ตน และกฎหมายยังกำหนดให้สิทธิเรียกร้องอันนี้เป็นสิทธิเฉพาะตัวของผู้เสียหาย ไม่อาจโอนกันได้และไม่ตกสืบไปถึงทายาท เว้นแต่สิทธินั้นได้รับสภาพกันไว้โดยสัญญา สิทธินั้นย่อมเปลี่ยนเป็นมรดกสัญญาจึงโอนและตกทอดแก่ทายาทได้ หรือผู้เสียหายได้เริ่มฟ้องคดีตามสิทธินั้นแล้วก่อนถึงแก่ความตาย ทายาทจึงเข้าเป็นคู่ความแทนที่ผู้ตาย ดำเนินคดีต่อไปได้ตามกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง

แต่อย่างไรก็ตาม ในกรณีผู้เสียหายโดยตรงถูกทำละเมิดถึงแก่ความตาย หากทายาทของผู้ตายได้รับอันตรายแก่จิตใจ เป็นความเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงิน ทายาทของผู้ตายจึงเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมจากการทำละเมิดนั้น แต่กฎหมายลักษณะละเมิดของประเทศไทยมิได้ให้สิทธิแก่ทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจซึ่งเป็นความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินในกรณีทำละเมิดเป็นเหตุให้เสียหายแก่ชีวิตไว้แต่อย่างใด

ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า เมื่อผู้เสียหายโดยตรงมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 438 ซึ่งเป็นบทบัญญัติทั่วไปเกี่ยวกับค่าสินไหมทดแทนเพื่อละเมิด ดังนั้น ทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยทางอ้อมในกรณีผู้เสียหายโดยตรงถูกทำละเมิดถึงแก่ความตายและผู้เสียหายโดยทางอ้อมนั้นได้รับอันตรายแก่จิตใจจึงควรที่จะมีสิทธิเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้เช่นเดียวกัน เพื่อให้การเรียกค่าสินไหมทดแทนครอบคลุมค่าเสียหายที่แท้จริง โดยการแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 438 เพิ่มความในวรรคสาม ดังนี้

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 438 บัญญัติว่า ค่าสินไหมทดแทนจะพึงใช้โดยสถานใดเพียงใดนั้น ให้ศาลวินิจฉัยตามควรแก่พฤติการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิด

อนึ่ง ค่าสินไหมทดแทนนั้น ได้แก่การคืนทรัพย์สินอันผู้เสียหายต้องเสียไปเพราะละเมิด หรือใช้ราคาทรัพย์สินนั้น รวมทั้งค่าเสียหายอันจะพึงบังคับให้ใช้เพื่อความเสียหายอย่างใด ๆ อันได้ก่อขึ้นนั้นด้วย

ทายาทซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยอ้อมมีสิทธิเรียกค่าสินไหมทดแทนตามความในวรรคสอง เฉพาะแต่ในกรณีผู้เสียหายถูกทำละเมิดถึงแก่ชีวิต

ทั้งนี้ เพื่อให้การพิจารณากำหนดค่าสินไหมทดแทนเพื่อละเมิดที่กฎหมายให้ศาลมีอำนาจกำหนดได้ตามพฤติการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิด ตามมาตรา 438 สอดคล้องกับหลักกฎหมายลักษณะละเมิดของสหราชอาณาจักรและสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี และเป็นการพัฒนากฎหมายลักษณะละเมิดของประเทศไทยต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- เดือนเด่น นาคสีหราช. (2565). *สรุปหลักกฎหมายลักษณะละเมิด จัดการงานนอกสั่ง ลากมิควรได้ (ฉบับพร้อมสอบ)*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- นิพัฒกุลศล อิศวชิน. (2552). *ปัญหาการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจ*. สืบค้นเมื่อ 20 มกราคม 2567, จาก <https://library.coj.go.th/?page=home>
- ประภาภรณ์ อินทร์มัน. (2563). *ค่าเสียหายสำหรับความเสียหายทางจิตใจ: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของประเทศไทย กฎหมายประเทศสหรัฐอเมริกา และกฎหมายประเทศเยอรมัน*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- พรทิพย์ สุทธิอรธศิลป์. (2557). *ค่าเสียหายทางจิตใจ: ศึกษากฎหมายลักษณะละเมิดของอังกฤษและเยอรมันเปรียบเทียบกับกฎหมายลักษณะละเมิดของไทย*. สืบค้นเมื่อ 18 มกราคม 2567, จาก <https://library.coj.go.th/?page=home>
- พินัย ญ นคร. (2564). *คำแปลภาษาอังกฤษของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย บรรพ 1 และบรรพ 2 (พร้อมบทบัญญัติภาษาไทยที่เป็นทางการ)*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- ร แลงการ์ด, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. (2553). *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.